

ОНТОЛОГІЯ ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

СТОРОЖУК Дмитро Анатолійович - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління і права

УДК 340.122

Выясняются онтологические основы правового прогресса. Определяются понятие и философско-правовые признаки правового прогресса. Рассматриваются подходы к толкованию правового прогресса в зависимости от признания или отрицания объективного существования прогресса. Доказывается зависимость правового прогресса от степени удовлетворения правовых ценностей человека и определения его правовых целей.

Ключевые слова: прогресс, правовой прогресс, правовое развитие, правовые ценности, правовая культура, человеческое достоинство

Постановка проблеми

Розуміння прогресу у праві є однією з найбільш важливих, і в той же час найбільш складних проблем філософії права. З'явившись ще в далекому минулому, вона особливо різко актуалізувалася коли динаміка суспільного життя, розвитку права стала збільшуватися. Дослідження модернізації права треба починати з осягнення філософської категорії прогресу. Відтак, незаперечно цінність для юриспруденції становить осмислення поняття та філософсько-правових ознак правового прогресу.

Стан дослідження

Філософсько-правове осмислення поняття та основоположних ознак правового прогресу здійснено у працях: В. Бабаєва, О. Бандурки, А. Барсукова, В. Босенко, А. Воронцової, О. Гришук, М. Костицького, С. Максимова, А. Малько, К. Ніколіної, І. Патерило,

С. Сафронової, А. Семітко, В. Сорокіна та інших.

Метою статті є з'ясування поняття та філософсько-правових ознак правового прогресу.

Виклад основного матеріалу

Осмислення правового прогресу є складним питанням світогляду людини, питанням про правове життя і правову систему суспільства, правове буття та правові зміни майбутнього. Що розуміють під правовим прогресом?, чи він передбачає досягнення правового ідеалу?, відображає рух до кращого права?, чи самі правові зміни вже є правовим прогресом?, – це актуальні питання сучасної філософії права.

Відповіді на ці питання треба шукати у визначенні категорії прогресу загалом. Поняття прогрес (від лат. progressus – поступальний рух, успіх) традиційно розуміють як властивість реальних процесів, що полягає у висхідному русі від нижчого до вищого, від менш досконалого – до більш досконалого [28, с. 539-540]. Відповідно до зарубіжних джерел, прогресом є, зокрема, рух до поліпшення чи більш розвиненої стадії або до першості; як те, що відбувається або чиниться зараз, в даний момент [31].

У філософському розумінні під поняттям прогрес вбачають напрямок розвитку, для якого характерним є перехід від нижчого до вищого стану. Прогресом є як зміна системи вцілому, так і окремих її елементів, структу-

ри чи інших складових, що розвиваються. У юридичній літературі прогрес визначають як «об'єктивний, закономірний, що характеризується висхідною спрямованістю процес правового розвитку суспільства, його соціальних груп і особистості» [3, с. 20]. Вважають, що правовий прогрес є радше процесом ніж результатом, адже він не передбачає стабільності, завершеності і збалансованості правової системи» [25, с. 183]. А зумовлює постійні зміни, удосконалення, трансформації правової системи (права).

В юриспруденції розрізняють два підходи до тлумачення прогресу залежно від визнання або заперечення об'єктивного існування прогресу. Одні вчені вважають, що прогрес існує незалежно від людської свідомості, інші ж – що існування прогресу – це тільки суб'єктивна думка людини, яка оцінює ті чи інші суспільні зміни. Для прикладу П.А. Сорокін зазначає: «Теорія прогресу, що добре, а що погано ... можуть висловлювати тільки суб'єктивні погляди їх авторів і нічого більше» [18, с. 129].

На переконання А. Воронцової, навряд чи можна стверджувати, що ідея прогресу іманентно присутня праву. Правовий прогрес є результатом відповідних зусиль людей, їх дій, вільного вибору та випадку. Правовий прогрес передбачає постійне вибудовування і удосконалення правової системи та не є чимось заданим і незмінним [10, с. 15]. Правовий прогрес треба оцінювати не як випадковість, а як закономірність, що залежить від розумових дій (операцій), поглядів, бажань людини. Людина визначає орієнтири правового розвитку, а держава гарантує і забезпечує вдосконалення правової реальності.

А.Ю. Барсуков вважає помилковим визнання правового прогресу виключно в якості суб'єктивного процесу. На думку науковця, в ньому присутні також ознаки об'єктивності. Складність вивчення даної категорії полягає в тому, що суспільство виступає як об'єктом, так і суб'єктом прогресу. Правове життя є одночасно об'єктивною і суб'єктивною реальністю. Перша визначена правовими явищами, друга – можливістю людини змінювати, вдосконалювати об'єктивну реальність. Правовий прогрес об'єктивний, тому що є відображенням матеріального світу, є його части-

ною. Саме право утворюється і розвивається об'єктивно, внаслідок змін, які зазнають самі суспільні відносини. Одні галузі й інститути права втрачають свою актуальність, оскільки старіють регульовані ними відносини. І, навпаки, поява нової сфери суспільних відносин або посилення їх значимості в суспільстві неминуче призводять до створення нових структурних частин системи права (для прикладу: екологічне право відділилося з підгалузі земельного права в самостійну галузь права) [5, с. 48].

Проте, об'єктивна природа правового прогресу зовсім не означає, що він не може зазнавати зовнішнього впливу, втручання у його процес. Так, держава в особі законодавця може вносити в нього відповідні корективи, зміни, уточнення (нормативно закріплювати цілі, що відповідають критеріям правового прогресу; створювати механізми їх реалізації; прискорювати досягнення прогресивного результату тощо). Однак, цей вплив здійснюється в певних межах, що є наслідком об'єктивної ознаки правового прогресу. Наприклад, держава не може на свій розсуд увести режим загального дотримання законності всіма громадянами або зобов'язати всіляко реалізовувати інтереси особистості [26, с. 44]. Таким чином, суб'єктивний фактор правового прогресу є нероздільним від об'єктивної основи. Прослідковується єдність двох протилежностей – об'єктивної і суб'єктивної. Крім того, уявлення про позитивне і негативне існують у свідомості людини. Проте, коли думка більшості є однаковою (тотожною), вона претендує на визнання її об'єктивною.

Правовий прогрес – категорія порівняльна і може бути застосована в часі. Це динамічне, а не статичне явище, яке треба порівнювати на різних етапах правового розвитку. Його пізнання поза часовими характеристиками є неможливим. Позитивна зміна правової реальності, її оновлення та удосконалення в майбутньому є ознакою подальшого правового прогресу.

Правовий прогрес характеризується цілеспрямованістю, тобто є процесом цілеспрямованої зміни, удосконалення права. Він вказує на ступінь досягнення поставлених правових цілей, закріплення вже досягнутих цілей, сприяння розвитку нових прогресив-

них цілей, витіснення з правового життя вже досягнутих, віджилих цілей тощо. Цілеспрямованість виражає співвідношення між бажаним і дійсним, обґрунтовує правовий прогрес з точки зору потреб та інтересів людини.

На переконання С.А. Сафронової, цілеспрямованість є головною ознакою правового прогресу. Постановка і досягнення цілей у правовому розвитку пов'язані з формуванням правових цінностей. Відкидання або ігнорування частини з цих цінностей призводить не лише до правового регресу, але й послаблює якісну сутність права [23].

Під цінностями у філософії вбачають специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства та містяться у явищах суспільного життя та природи. Стосовно людини цінності виступають об'єктами її інтересів, а для її свідомості виконують роль щоденних орієнтирів у предметній та соціальній дійсності; визначень її різноманітних практичних відношень до оточуючих предметів і явищ. Поряд з предметними цінностями, що є об'єктами спрямованих на них інтересів, цінностями можуть бути також деякі явища суспільної свідомості, що виражають ці інтереси в ідеальній формі (поняття добра і зла, справедливого і несправедливого, ідеали, моральні норми і принципи) [29, с. 407]. Отже, цінностями є об'єкти, явища, ідеї, суспільні процеси, та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси, бажання, та які вона залучає до сфери своєї життєдіяльності. Цінності виступають невід'ємною складовою культури суспільства і віддзеркалюються у свідомості людей [21, с. 7].

О. Грищук вважає, що цінності – це предмети, явища та їх властивості, що здатні задовольняти людські потреби, сприяти розвитку її сутності. У цьому значенні цінністю є не сам предмет чи явище, а предмет у його зв'язку з людиною, з точки зору його позитивного значення для людини. Цінність – це значущість для людини явищ дійсності [12, с. 92]. Будь-яка частина реальності може зацікавити людину, викликати її інтерес, а, отже, стати для неї цінністю. Це дозволяє говорити про антропогенну природу цінностей. І хоча в цінностях «присутня об'єктивна онтологіч-

на основа, що дозволяє їм бути цінностями, визначальним фактором залишається відношення людини до них» [6, с. 39]. Відтак, до цінностей відносять все те, що дозволяє людям задовольняти їх бажання, потреби, інтереси і змушує докладати зусиль для їх досягнення, створення, збереження та примноження.

Цінності виступають суб'єктивними умовами можливості існування права. Вважають, що цінності є необхідними атрибутами права, завдяки яким право набуває свого змісту. Вони знімають момент байдужості у поведінці правового суб'єкта, і без них феномен права був би неможливим [16, с. 275]. Право у своїх нормах та інститутах виражає цінності людини та суспільства, а тому вони формують зміст правових цінностей. До правових цінностей передусім належать принципи права, права і свободи людини, правові засоби та юридичні механізми, які забезпечують дотримання законів тощо [22]. Право є засобом регламентації суспільного життя, дає можливість взаємоузгодити різноманітні цінності особистостей, окремих спільнот і соціуму загалом. Воно тісно пов'язане з моральними цінностями, виступаючи засобом їх реалізації. Право є необхідним засобом вираження цінностей демократії. Загалом право як інструмент має настільки високу цінність, що рівень його розвитку можна розглядати як показник прогресу загалом [4, с. 17].

Усвідомлення правових цінностей і визначення правових цілей мотивують до активної правотворчої і правозастосовчої діяльності. Правові цінності виступають орієнтиром у правовому розвитку. Вибір правових цінностей і цілей залежить від особливостей національної правової культури, інтенсивності зовнішнього правового впливу, потреб суспільного і державного розвитку тощо [23, с. 149]. Відтак, висхідний, цілеспрямований, поступальний рух до правових цінностей і є правовим прогресом. Ціннісний підхід передбачає оцінку існуючої правової дійсності для її подальшого перетворення, зміни, удосконалення. Відтак, з вищенаведеного випливає, що правовий прогрес – це міра визначального просування правової дійсності до певної позитивної мети (цілі), – коли будуть задоволені усі правові цінності людини.

Для правового прогресу характерним є поступальний (еволюційний), послідовний рух. Ця ознака правового прогресу відображає його спадковість (наступність), а в чомусь і природно-історичний характер. Правовий прогрес існує невід'ємно від суспільного розвитку і для нього характерні всі закономірності соціальних змін. Для правового прогресу не властиві революційні перетворення. Для нього необхідною є сукупність сформованих передумов – чи то економічних, чи то політичних, чи то ідеологічних. Правова система не може змінитися раптово. Не можливо прийняти відразу всю нормативну базу, виробити іншу правозастосовну практику чи змусити людей думати по-іншому.

Правовий прогрес зумовлений низкою причин, як і будь-який інший діалектичний процес. Настання тих чи інших правових наслідків безпосередньо залежить від обставин, що склалися, переваги тих чи інших політичних сил, сформованих умов для руху вперед, бажання самих суб'єктів права щось змінювати тощо. Між різними етапами правового розвитку існує зв'язок (спадковість, наступність), сутність якого полягає в збереженні певних елементів або сторін права (змісту, форми, структури, функцій тощо) при відповідних його змінах [11, с. 10]. Поява нових потреб і виникнення нових відносин зумовлюють правові реформи або нові юридичні побудови, проте останні ніколи не з'являються з нічого і завжди містять у різних пропорціях уже відомі моделі, концепції, практику. Це відноситься в рівній мірі до всіх правових систем, в тому числі загального права. Отже, безперервний розвиток (перетворення, модернізація, трансформація) права, незважаючи на можливі скачкоподібні зміни, переважно відбувається у вигляді еволюції, а не революції [7, с. 21]. Успіх правових перетворень, змін, удосконалень багато в чому залежить від вдалого використання позитивної історичної традиції з одночасним пошуком шляхів нейтралізації негативних моментів минулого.

Наступність (спадковість) є незаперечною ознакою правового прогресу, яка вказує на зв'язок права з минулим та перенесення усіх позитивних моментів (ідей) права у майбутнє. Правовий прогрес підпорядковується законам діалектики, проте має й власні спе-

цифічні ознаки. До них, зокрема, відносять заперечення елементів і властивостей старого права, появу нового, з неодмінним утриманням і видозміною старого права в новому. З правового минулого (правової спадщини) треба відбирати тільки ті правові цінності, ідеї, норми, які сприяють формуванню і розвитку нових суспільних відносин, вдосконаленню права, розвитку гуманістичних ідей тощо.

Філософсько-правовою ознакою правового прогресу є захищеність людини правом. Сьогодні соціальне призначення права повинно відповідати фактичним результатам його дії. В умовах гуманізації всіх сфер суспільного життя, коли людина визнається найвищою соціальною цінністю, роль права полягає у гарантуванні і захисті прав і свобод людини, вільного розвитку особистості. Право в сучасних інтерпретаціях постає як форма буття та забезпечення прав і свобод людини. Саме тому, однією з головних ознак правового прогресу є високий рівень забезпечення прав і свобод людини конкретного історичного етапу розвитку права [20, с. 217-218]. Дана ознака тісно пов'язана з такою властивістю правового прогресу як високий рівень гуманізації права, в основі якої лежить принцип поваги людської гідності. У праві вияв поваги людської гідності означає закріплення у нормах права відносин між людиною, державою і суспільством на основі визнання самоцінності людської особистості, невід'ємності її прав і свобод, поваги її гідності, захисту від свавільного втручання у сферу особистого життя [14, с. 200]. Принцип гуманізму проголошує цінність людської особистості незалежно від наявного у неї соціального статусу. Він сформульований як вимога основних законів всіх демократичних держав: «Людська гідність непорушна». Він припускає шанобливе ставлення до кожного з боку інших людей, а також суспільства і держави. Відтак, принцип гуманізму заснований на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей, серед яких провідне місце посідають права і свободи людини, що носять природний і невід'ємний характер та визнаються найвищою соціальною цінністю [9, с. 186].

Права і свободи людини є формами і способами людської самореалізації: те, що існує

як усталені й незаперечні можливості для людини вчиняти так чи інакше. У кожному з прав міститься визначення того, відносно чого будь-яка людина може робити вибір, покладаючись цілковито на власний розсуд і керуючись тільки власною волею, яка у межах цього вибору не підзвітна ані перед ким, а відтак – вільна. Права людини є значущими через те, що вони є природним здобутком людини – тим, що невід’ємне від її природи. Проголошується перевага прав людини над усіма іншими нормами, правами та законами в суспільстві, саме з огляду на те, що права людини – це загальні незаперечні та самоочевидні права людської природи. Людина не може проти них нічого заперечити, тому що це було б запереченням її власної сутності [15, с. 185, 191].

Спільною ознакою прав людини є те, що в центрі уваги – людина та її існування, а потреба в праві виникає внаслідок усвідомлення людини як найвищої соціальної цінності – носія людської гідності. Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникає у зміст права, а тому властивості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу [13, с. 31]. Отже, основним поняттям концепції прав людини є поняття невід’ємної людської гідності, що походить із самої суті людини. Права людини захищають від приниження її гідності, дозволяють кожній людині мати власну індивідуальність та неповторність, здатність людини бути вільною та захищеною власним правом [12, с. 158].

Таким чином, у міжнародному і внутрішньодержавному праві демократичних держав права і свободи людини розглядають як вищу правову цінність, а їх забезпечення є першочерговим обов’язком держави. Це стало наслідком визнання людської гідності фундаментальною основою прав і свобод людини. Держава повинна закріпити права і свободи людини у вигляді юридичних норм у конституціях чи законах, в законодавчому порядку визначити механізм забезпечення та реалізації цих прав і свобод, а також гарантувати їх захист відповідно до встановленої законом процедури. Високий рівень досягнення поставлених завдань та цілей є ознакою право-

вого прогресу на даному етапі правового розвитку.

Філософія права містить значну кількість підходів щодо тлумачення взаємозв’язку права та моралі, які, загалом, зводяться до двох основних. Перший передбачає співвідношення між цими поняттями, другий – їх незалежність. Незалежність цих понять позначають виключно як примат права над мораллю, тобто незалежність права від моралі, а не навпаки. Моральний ідеалізм, в свою чергу, визначає право виходячи з норм моралі. Правова норма за своїм походженням, існуванням, дією та змістом завдячує сутнісно-генетичним зв’язкам з нормами моралі. виправдання добра є виправданням права, яке відповідає добру як істині, бо «що таке право, як не вираження правди і справедливості». З цієї точки зору правовий прогрес є не абстрактним поліпшенням, а «переходом моральної свідомості у правову».

На переконання П.І. Новгородцева, прикладом такого переходу є право на гідне існування, яке виникає спочатку як моральна вимога, як певна трансформація ідеалу соціальної справедливості, а з кінця ХІХ століття починає набувати юридичного змісту, спочатку як суб’єктивне право, відображене в деклараціях прав людини, а згодом матеріалізується в низці об’єктивних правових норм. Важливим є те, що вчений сприймає право на гідне існування не як туманну обіцянку, а як заперечення негативних умов реалізації людської гідності. П.І. Новгородцев писав: «...заради гідності особистості, право повинно взяти на себе турботу про захист права на гідне людське існування» [1].

В. Соловйов з цього приводу стверджував, що мораль, позбавлена юридичної опори, залишається в кращому випадку невинним марнослів’ям. Ситуація, коли моральні ідеї, принципи сформували норму, яка не відображена у нормах права, зумовлює виключно моралізування. Негативним для розвитку права є також формальне перенесення моралі в сферу права, декларування суб’єктивного права без його достатньої об’єктивно-правової інституціалізації та владно-примусового характеру [1].

Таким чином, неоднозначним є співвідношення права та моралі, тобто погоджен-

ня норм права з вимогами моралі. За таких умов, визначальною метою є не тільки закріпити моральну вимогу в правовому приписі, а створити правове явище, самостійне не у відношенні відірваності від моралі як вищого мірила, а в здатності бути для моралі надійним підґрунтям. Тут ідеться про трансформацію моральної свідомості в правову. Дійсне протиріччя існує не між правом і мораллю, а між різними станами правової та моральної свідомості. Право та мораль втрачають власну перспективу, заглиблюючись в постійні суперечки між «правильним» і «неправильним», залишаючись у власних межах і не шукаючи підтримки одне в одному. Відтак, правовий прогрес можливий тільки тоді, коли розвивається мораль, а розвиток моралі доводиться тим, що вона неодмінно закріплюється у праві [1]. Отже, ознакою правового прогресу є розвиток моральних норм та закріплення їх у нормах права, які, в свою чергу, повинні стати підґрунтям для вимог моралі.

Серед ознак правового прогресу виділяють підвищення рівня правової культури населення. Рівень правової культури вважають показником правового прогресу. Вона включає в себе сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, виконує функцію соціоправової орієнтації людей в конкретному суспільстві. В основі правової культури є право (як система норм); правовідносини; правові установи; правосвідомість; юридично значима поведінка; правотворча діяльність; правова наука; юридичне виховання тощо.

На думку Л.М. Шестопалової, правова культура – своєрідна система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу та відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності. Правова культура є сукупністю уявлень людей про право та його реалізацію. Вона включає в себе рівень засвоєння людиною правових цінностей (правових норм і принципів, правомірну поведінку, повагу до права тощо); ступінь оволодіння правовими цінностями і їх практичне втілення у життя. Науковець виділяє два підходи до вивчення правової культури в юридичній науці: структурно-функціональний та аксіологічний (ціннісний).

Структурно-функціональний підхід ґрунтується на розумінні правової культури як сукупності (системи) елементів правової дійсності (правової надбудови, правової системи) в єдності з їх реальним функціонуванням. Відтак, до складу правової культури належать: система правових норм як особливих правил поведінки, формою відображення яких є система нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії; сукупність правовідносин, тобто суспільних відносин, урегульованих за допомогою правових норм, які закріплюють взаємні юридичні права та обов'язки учасників відносин; суб'єкти права (учасники правовідносин); правосвідомість – система духовного відображення правової дійсності; стан законності та правопорядку – фактична впорядкованість суспільних відносин, урегульованих за допомогою правових засобів, зміст яких складають правомірні дії суб'єктів права.

Аксіологічний (ціннісний) підхід до вивчення правової культури визначає її якісну характеристику. Правову культуру розглядають як систему правових цінностей, що виникають в ході розвитку суспільства та відображають прогресивні досягнення сучасності та минулого. Відтак, підвищення рівня правової культури суспільства відповідає змісту правового прогресу. Правова культура в ціннісному (аксіологічному) аспекті відображає правову систему, правову дійсність з точки зору їх функціонування, спрямування на забезпечення прогресивного правового розвитку [30]. В такому випадку, рівень правової культури населення визначає рівень правового прогресу суспільства, тобто чим вищим є рівень правової культури населення, тим змістовнішим та якіснішим є правовий прогрес.

Правова культура – «це якісний стан правового життя, який виражається в рівні розвитку правової дійсності, нормативно-правових актів, ступеня реалізації прав і свобод особистості та її правової активності» [19]. Відтак, правова культура охоплює не тільки правові явища, а також їх стан, який виявляється в рівні прогресивно-правового розвитку. Вважають, що прогресивним є розвиток, коли подальший рівень правової культури є вищим від попереднього.

Показником правової культури є висока активність суб'єкта права у правовій сфе-

рі, добровільність виконання людиною норм права, реальність прав і свобод людини тощо. Рівень правової культури впливає на ефективність правового регулювання, зміст законодавства, форми й засоби забезпечення та реалізації прав громадян, способи закріплення загальнолюдських цінностей тощо. Ціннісний момент є найважливішим компонентом правової культури, адже ціннісні орієнтири та ідеали створюють той еталон, із яким порівнюють рівень правової культури у правовій сфері.

На даному етапі правового розвитку активним є перехід до персоніцентристського типу правової культури. Як зазначає А.П. Семітко: «У всесвітньо-історичному масштабі прогресивний правовий розвиток йде від соціоцентристського до персоніцентристського типу правової культури, коли особистість є вищою цінністю по відношенню до держави і всі державно-правові механізми та інститути спрямовані на забезпечення її інтересів у поєднанні з інтересами соціуму» [24]. Розвиток правової культури – це закономірний, спрямований, висхідний, тобто в кінцевому результаті прогресивний рух. Тому розвиток правової культури і є правовим прогресом.

Високий рівень правової культури є змістовною ознакою правового прогресу суспільства конкретного історичного періоду. На думку А.В. Малько, правова культура є занадто вузьким поняттям для оцінки правового життя в цілому. Вона визначає тільки досконале, позитивне в правовому сенсі та є частиною категорії «правове життя», яка включає в себе як досконалі, так і недосконалі, як позитивні, так і негативні правові явища і процеси [17, с. 10]. До змісту правової культури не входять поняття правопорушення, нігілізм, формалізм, юридичні помилки. Відтак, правовий прогрес існує тоді, коли ці недоліки мінімізуються та підвищується рівень правової культури населення. Отже, правовій культурі загалом протистоять такі явища як правопорушення, невиконання законів, безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків, які в сукупності створюють антикультуру в суспільстві. Вони негативно впливають на правопорядок, режим законності, породжують правовий нігілізм тощо. Подібні явища – це відмова від існуючої в суспільстві правової культури, її цінностей.

Зміст правової культури формують правосвідомість як система відображення суб'єктом правової дійсності, а також правомірна поведінка і правове мислення, їх результати. Особа з високою правовою культурою не замислюється над питанням виникнення правової держави, а усвідомлює необхідність подальшої модернізації та удосконалення права, держави, підвищення регулятивних властивостей права, його цінності для суспільства.

Правосвідомість як і правова культура зумовлює правовий прогрес. В юридичній науці під правосвідомістю розуміють сферу свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань і оціночних відношень до права і його реалізації, соціально-правових установок та ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку людей у юридично значимих ситуаціях. Правосвідомість також розглядають як сукупність уявлень, почуттів, які виражають ставлення людей до права та правових явищ у суспільному житті, а тому визначальним для правосвідомості є усвідомлення людиною цінності права, прав і свобод людини, оцінка діючого права з огляду на його відповідність загальнолюдським цінностям тощо.

Виходячи зі змісту правосвідомості, окремі вчені вбачають саму можливість правового прогресу тільки в залежності від високого рівня її розвитку [2, с. 64]. Правосвідомість наділяє правовий прогрес ознаками безперервності, стійкості, гарантує правову наступність тощо. Як вірно зауважив В.В. Сорокін: «Прогрес правосвідомості передбачає вдосконалення всіх сфер правового життя», а сама правова свідомість є частиною правової культури загалом [27, с. 59-70]. Правосвідомість, як важливий елемент правової культури, потребує постійного осмислення того, що відбувається, визнання права як головного соціального регулятора, розуміння цінності права та необхідності дотримуватися його положень та норм.

Таким чином, правова культура та правова свідомість є характеристиками правового прогресу, при цьому, не втрачаючи свого значення, як самостійних правових явищ [5, с. 147]. Відповідно до цих ознак вибудовується аксіологічний підхід до розуміння правового прогресу. Згідно з ним, прогресивним є

позитивне, соціально-корисне, ціннісне для людини. Явища оцінюють не у відповідності до історичних змін, а щодо існуючого стану правового життя, відповідно до сформованої правової системи, правових цінностей тощо. Правовий прогрес набуває аксіологічного значення через досягнутий рівень правової культури населення. Як зазначає А. Барсуков, при даному підході враховуються інтереси особистості і суспільства для правового прогресу. Правові перетворення, зміни, удосконалення відбуваються із врахуванням цінностей, моральних ідеалів, суспільних інтересів тощо [5].

Поняття прогресу не слід розглядати в звичайній абстракції. Прогрес не є самостійною сутністю чи метою історичного розвитку. Він має сенс тільки відносно певного історичного процесу або явища в певній системі відліку. Цілі, прагнення, ідеали та цінності, щодо яких люди оцінюють історичний розвиток, самі змінюються в ході історії, а тому їх оцінки характеризуються значною суб'єктивністю. Історичний розвиток ґрунтується на тому, що новітня форма розглядає попередні як етапи на шляху до себе. Відтак, будь-яке явище в своїй попередній формі є менш досконалим по відношенню до нього ж в наступній. Проте, не заперечують і регрес, який є можливим тільки при певних умовах. «Кожен прогрес в органічному розвитку, – стверджував Ф. Енгельс, – є разом з тим і регресом, оскільки він закріплює однобічний розвиток і виключає можливість розвитку в багатьох інших напрямках» [8, с. 23].

Висновок. Правовий прогрес має загальноправовий комплексний характер. Він охоплює покращення як правової системи в цілому, так і окремих її елементів. Пізнання правового прогресу дає можливість сформулювати єдине уявлення про висхідний правовий розвиток, наділивши всі динамічні перетворення в правовій сфері ознаками наступності, цілеспрямованості, послідовності, прогнозованості. До головних ознак правового прогресу відносять високий рівень гуманізації права, в основі якого лежить принцип поваги людської гідності, прав і свобод людини, підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення. Тільки в сукупності ці ознаки зумовлюють формування нової якості,

яка виражається в підвищенні рівня організації та забезпечення еволюційних можливостей правової системи.

Література

1. Аляев Г.Є. Прогрес права як трансформація морально-правової свідомості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/320/24645/18/#chapter>
2. Анохин Ю.В. Обеспечение безопасности личности – основная цель реформирования российской правовой системы / Ю.В. Анохин // Российская правовая система: становление, проблемы, пути совершенствования. – Барнаул, 2001. – С. 64.
3. Бабаев В.К., Баранов В.М. Общая теория права. Краткая энциклопедия / В.К. Бабаев, В.М. Баранов. – Н. Новгород : НЮИ МВД России, 1997. – 200 с.
4. Бандурка О.О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософських наук: 12.00.12 / О.О. Бандурка. – К., 2003. – 38 с.
5. Барсуков А.Ю. Правовой прогресс как юридическая категория: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Барсуков Анатолий Юрьевич. – Саратов, 2004. – 191 с.
6. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2006. – 1093 с.
7. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под общ. ред. В.И. Даниленко. – М., 2000. – 576 с.
8. Босенко В.А. Всеобщая теория развития / В.А. Босенко. – К., 2001. – 470 с.
9. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. / К.Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
10. Воронцова А.В. Правовий прогрес як індикатор розвитку правової системи / А.В. Воронцова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 3. – С. 14–16.
11. Головацкая М.В. Преимущество в форме государства (теоретико-правовое исследование). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 22 с.
12. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О.В. Гришук. – К.: Атіка, 2007. – 432 с.

АНОТАЦІЯ

З'ясовуються онтологічні засади правового прогресу. Визначаються поняття та філософсько-правові ознаки правового прогресу. Розглядаються підходи до тлумачення правового прогресу залежно від визнання або заперечення об'єктивного існування прогресу. Доводиться залежність правового прогресу від міри задоволення правових цінностей людини та визначення її правових цілей.

Ключові слова: прогрес, правовий прогрес, правовий розвиток, правові цінності, правова культура, людська гідність

SUMMARY

The ontological foundations of legal progress are clarified. The concepts and philosophical and legal signs of legal progress are determined. Considered approaches to the interpretation of legal progress, depending on the recognition or denial of the objective existence of progress. The dependence of legal progress on the degree of satisfaction of the legal values of a person and determination of its legal goals is proved.

Key words: progress, legal progress, legal development, legal values, legal culture, human dignity

13. Гришук О.В., Попов Д.І. Застосування природного права при здійсненні судового угляду: філософсько-правові аспекти : монографія / Гришук О.В., Попов Д.І. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. – 320 с.

14. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

15. Костицький М.В. Філософія права : навч. посіб. / М.В. Костицький, Б.Ф. Чміль. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

16. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.

17. Малько А.В. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления / А.В. Малько // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 5–13.

18. Миклин А.М., Подольский В.А. Категория развития в марксистской диалектике / А.М. Миклин, В.А. Подольский. – М.: Мысль, 1980. – 166 с.

19. Мухаев Р.Т. Теория государства и права : учебник для вузов / Р.Т. Мухаев. – М.: ПРИОР, 2001. – 464 с.

20. Николина К.В. Правовий прогрес як форма правового життя / К.В. Николина // Науково-практичний юридичний журнал «Альманах права». – 2016. – № 7 – С. 215–218.

21. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.В. Патерило. – К., 2006. – 20 с.

22. Петрович З.З. Соціальні аспекти ціннісних орієнтирів у праві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/2143/122>

23. Сафронова С.А. Правовое наследие и аккультурация в условиях правового прогресса общества: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Светлана Аркадьевна Софронова. – Нижний Новгород, 2000. – 169 с.

24. Семитко А.П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс (проблемы теории и методологии: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Алексей Павлович Семитко. – Екатеринбург, 1996. – 288 с.

25. Сорокин В.В. Право и время: правовая система и переходное время / В.В. Сорокин // Правоведение. – 2002. – № 1. – С. 183–192.

26. Сорокин В.В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Екатеринбург, 2003. – 48 с.

27. Сорокин В.В. Правосознание в переходный период общественного развития / С.С. Сорокин // Журнал российского права. – 2002. – № 10. – С. 59–70.

28. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 3 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

29. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Изд-во политической литературы, 1981. – 448 с.

30. Шестопалова Л.М. Теорія держави і права: навч. посіб. / упоряд. Л.М. Шестопалова. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с.

31. Oxfordlivingdictionaries: progress [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/progress>